

Ewa Wanda Maruszewska

Etyka i społeczna odpowiedzialność we współczesnej rachunkowości

Oszustwa dokonywane przez pracowników firm Arthur Andersen, Enron czy Bernarda Madoffa dotyczyły finansowych aspektów funkcjonowania przedsiębiorstw. Dokładna ich analiza obejmuje nie tylko zagadnienia prawne, ale również aspekty etyczne zachowań osób odpowiedzialnych za kwestie finansowe prowadzenia działalności gospodarczej. Moralna odpowiedzialność za dokonywane czyny nie jest zagadnieniem czysto teoretycznym. Szeroko komentowane w mediach przypadki aresztowań osób, które swoją doskonałą znajomość prawa wykorzystywały do oszustw, świadczą o tym, że ponoszą one nie tylko odpowiedzialność prawną, ale i moralną¹. Odpowiedzialność moralna nie jest także w rachunkowości i finansach zagadnieniem nowym: „Dylematy etyczne w biznesie są tak stare, jak sam biznes”², choć dotychczas w Polsce nie poświęcano im wiele miejsca. Tworzenie ram prawnych polskiej rachunkowości, konwergencja regulacji krajowych ze standardami unijnymi i światowymi spowodowały, że uwagę przykuwały przede wszystkim legislacyjne aspekty prowadzenia rachunkowości. Jednak zmiany, w kierunku których podąża rachunkowość, powodują, że coraz większego znaczenia nabierają szacunki i osądy dokonywane przez osoby zawodowo zajmujące się rachunkowością. Celem artykułu jest wskazanie, że wysoki

¹ Patrz też: R. E. Jr Kidwell, „Small” Lies, Big Trouble: The Unfortunate Consequences of Resume Padding, from Janet Cooke to George O’Leary, *Journal of Business Ethics* 2004, nr 51, s. 175–184.

² Ang. *Ethical problems in business are as old as business itself*. T. Donaldson, P. H. Werhane, *Ethical Issues in Business: A Philosophical Approach*. 4th ed. New York Englewood Cliffs, 1993.

profesjonalizm połączony z ukształtowaną postawą etyczną i odpowiedzialnością społeczną są bardzo ważnym elementem decydującym o jakości rachunkowości w przedsiębiorstwie. Rachunkowość to nie tylko cyfry, kwoty i dokumenty księgowo; rachunkowość we współczesnych przedsiębiorstwach w coraz większym wymiarze oznacza konieczność przestrzegania etyki wysokiej jakości. Wielkie skandale korporacyjne ostatnich lat naświetliły problem, z którym borykają się współczesne przedsiębiorstwa: brak i/lub nieprzestrzeganie standardów etyki w pracy.

1. Etyka w rachunkowości

Ryzyko zachowań nieetycznych jest elementem rachunkowości, co wynika przede wszystkim z wszechobecnych w życiu gospodarczym i społecznym zagrożeń, które istnieją od wieków i są nieodłącznym elementem profesji związanej z zarządzaniem powierzonym majątkiem. Dlatego też rachunkowość to nie tylko zapisywanie historycznych danych o działalności podmiotu gospodarczego. Z wykonywaniem pracy w rachunkowości wiąże się odpowiedzialność za wiarygodność i terminowość sporządzanych zbiorów informacji, z których korzystają inne podmioty. Rozumienie konsekwencji własnych działań jest związane także z wzajemnym szacunkiem i dbaniem o interes publiczny. Stąd profesjonalne zachowanie księgowego wymaga m.in.:

- dbałości o wizerunek zawodu,
- niezależności zawodowej,
- obiektywności,
- profesjonalnego wykonywania powierzonych prac.

Profesjonalne wykonywanie zawodu jest gwarancją, że informacje dostarczane przez księgowego są rzetelne i mogą stanowić podstawę do podejmowania decyzji dotyczących dalszej działalności podmiotu. Z kolei niewiarygodne dane finansowe mogą prowadzić do błędnych wniosków dotyczących przeszłości podmiotu, jak i podejmowania niewłaściwych działań w przyszłości. Budowanie przyszłości podmiotu na podstawie niewiarygodnych danych dostarczonych przez księgowego zagraża dalszej działalności przedsiębiorstwa. Zachowania profesjonalne powinny wynikać ze świadomości księgowego, jak ważne są dostarczane przez niego informacje z punktu widzenia procesów zachodzących w przedsiębiorstwie. Często zachowania nieetyczne w rachunkowości wynikają z nieświadomości księgowego co do znaczenia dostarczanych informacji. Przyczyn tego zjawiska należy poszukiwać zarówno w braku profesjonalnego zachowania samego księgowego, jak i w nieprecyzyjnym przedstawieniu potrzeb informacyjnych odbiorcy, dla którego dane te są przygotowywane.

Niejednokrotnie osoby podejmujące decyzje w rachunkowości lub przygotowujące informacje dostarczane odbiorcom nie zdają sobie sprawy z etycz-

nych aspektów podejmowanych decyzji. Pomocna w uświadomieniu dylematów etycznych może być odpowiedź na poniższe pytania³:

- Czy to postępowanie jest zgodne z prawem?
- Czy to postępowanie jest uczciwe?
- Czy istnieje inne rozwiązanie tej sytuacji, w następstwie którego nie powstanie dylemat etyczny?
- Czy znana Ci rozsądna osoba poparłaby to postępowanie?
- Czy to postępowanie jest zgodne z wartościami firmy, w której pracuję?
- Czy to postępowanie jest zgodne z zasadami zawodu, który wykonuję?
- Czy będę czuć się zawstydzony/a, kiedy inni się dowiedzą o moim postępowaniu?
- Czy jestem skłonny/a wziąć na siebie całą odpowiedzialność za to postępowanie?
- Kto poniesie konsekwencje tego postępowania?
- Jak opis tego postępowania wyglądałby na pierwszej stronie krajowego dziennika?

Odbiór dylematów etycznych w rachunkowości i reakcja na nie zależne są od wielu czynników, do których zaliczyć można między innymi kulturę, religię, doświadczenia życiowe i wyciągnięte z nich wnioski, wiek oraz płeć⁴. Niezależnie od wymienionych subiektywnych czynników różnicujących odbiór sytuacji i kształtujących postawy etyczne należy podkreślić, że wrażliwość na dylematy etyczne stanowi istotny element współczesnej rachunkowości. Model etycznego postępowania w biznesie stworzony przez profesorów Görana Svenssona (Norwegia) i Grega Wooda (Australia), opublikowany w roku 2008⁵, określa zasady kształtowania norm etycznych i zachowań w danej grupie społecznej. Model ten wskazuje na trzy zasadnicze komponenty: oczekiwania, postrzeganie oraz oce-

³ L. M. Smith, K. T. Smith, E. V. Mulig, *Application and Assessment of an Ethics Presentation for Accounting and Business Classes*, „Journal of Business Ethics” 2005, nr 61, s. 155.

⁴ Dotychczas przeprowadzono szereg badań naukowych dotyczących tego tematu. S. D. Hunt, J. S. Rawls, P. W. Horn, *Understanding Ethical Decision Making: Why Do People's Ethical Judgements Differ?* Business Ethics Symposium, Denver, Stany Zjednoczone, październik 2003; J. R. Cohen, L. W. Pant, D. J. Sharp, *A Methodological Note on Cross-Cultural Accounting Ethics Research*, „The International Journal of Accounting” 1996, nr 31, s. 55-66; K. J. Srnka, A. E. Gegez, S. B. Arzova, *Why Is It (Un-) ethical? Comparing Potential European Partners: A Western Christian and An Eastern Islamic Country – On Arguments Used in Explaining Ethical Judgements*, „Journal of Business Ethics” 2007, nr 74, s. 101-118; M. L. Roxas, J. Y. Stoneback, *An Investigation of the Ethical Decision-Making Process Across Varying Cultures*, „The International Journal of Accounting” 1997, nr 32, s. 503-535; R. W. McGee, S. R. Smith, *Ethics, Tax Evasion, Gender and Age: An Empirical Study of Utah Opinion*, Andreas School of Business Working Paper, Barry University, Floryda, Stany Zjednoczone, styczeń 2007; P. Primeaux, F. P. Le Veness, *What is fair: Three Perspectives?*, „Journal of Business Ethics” 2009, nr 84, s. 89-102;

W Polsce badanie przeprowadził Ernst & Young: *Badanie dotyczące nieetycznych zachowań i nadużyć*, Doradztwo Biznesowe, maj 2006.

⁵ G. Svensson, G. Wood, *A Model of Business Ethics*, „Journal of Business Ethics” 2008, nr 77, s. 303-322.

nianie. Każdy z wymienionych komponentów tworzą subkomponenty, jak m.in.: społeczne oczekiwania, wartości uznawane w organizacji, normy i przekonania oraz ocena społeczna. Wymienione komponenty osobno oraz łącznie kształtują zachowania w danym społeczeństwie, które przez tę społeczność uznawane są za akceptowane lub nieetyczne.

Badania naukowe wykazały⁶, że istnieje niepisana umowa zawarta pomiędzy przedsiębiorstwem a społecznością, w której jednostka prowadzi działalność. Społeczność wyraża zgodę na prowadzenie działalności przez podmiot, pod warunkiem wspólnego czerpania korzyści z tej działalności. To oznacza, że przedsiębiorstwa traktowane są jak każdy inny członek danej społeczności. Przynależność do danej grupy nie tylko uprawnia do korzystania z przywilejów bycia jej członkiem (np. korzystania z ochrony policji, możliwości ubiegania się o dotacje), ale również zobowiązuje do wnoszenia swego udziału (np. poprzez dbałość o środowisko naturalne). Od każdej organizacji wymaga się zatem wypełniania stawianych przed nią wymagań, tak jak przed innymi członkami tej społeczności⁷. Jednym z takich oczekiwań jest przestrzeganie obowiązującego prawa, które zostało stworzone przez członków danej społeczności w różnych celach (np. dla zapewnienia uczciwej konkurencji, w celu ochrony udziałowców lub konsumentów).

Odpowiedzialność przedsiębiorstw za bycie członkiem danej społeczności zyskała na znaczeniu wraz z globalizacją, w której wpływy organów rządzących i legislacyjnych uległy zmniejszeniu, ponieważ korporacje międzynarodowe i duże przedsiębiorstwa przejęły część odpowiedzialności za kształtowanie społeczności. Społeczeństwo wymaga od przedsiębiorstw nie tylko zyskowności, ale i dbałości o środowisko oraz czynnej partycypacji w życiu społecznym. Podmioty, które podejmują się tego wyzwania, osiągają wymierne korzyści w postaci poparcia władz lub zaangażowania członków społeczności w powodzenie jednostki i społecznego poważania dla przedstawicieli władz podmiotu. Powierzenie prowadzenia spraw podmiotu społecznie odpowiedzialnym osobom to również jedno z oczekiwań społeczeństwa wobec przedsiębiorstw⁸. Ujawnione przestępstwa finansowe popełniane były przez nieetycznie postępujących członków organów zarządzających Enronu czy Bernard L. Madoff Investment Securities, co pokazuje że właśnie tego elementu zabrakło w przypadku nagłośnionych oszustw ostatnich lat. Przypadki ujawnionych skandali finansowych i aresztowań osób, które dopuściły się

⁶ B. K. Burton, M. Goldsby, *The Golden Rule and Business Ethics: An Examination*, „Journal of Business Ethics” 2005, nr 56, s. 371-383; A. Lindgreen, V. Swaen, F. Maon, *Introduction: Corporate Social Responsibility Implementation*, „Journal of Business Ethics” 2009, DOI: 10.1007/s10551-008-9732-1.

⁷ G. Moore, *Tinged Shareholder Theory: Or What's so Special About Stakeholders?*, „Business Ethics: A European Review” 1999, nr 8, s. 117-127, za: G. Svensson, G. Wood, wyd. cyt., s. 306.

⁸ R. R. Sims, J. Brinkmann, *Enron Ethics (Or: Culture Matters More than Codes)*, „Journal of Business Ethics” 2003, nr 45, s. 243-256.

przestępstw pokazują, jak trudno nieraz jest się oprzeć, jeżeli w otoczeniu dane zachowania są tolerowane (np. „zwyczaj” ujmowania zaniechanych inwestycji jako aktywów w Enronie). Z drugiej strony, nieuchronność kary dla osób popełniających przestępstwa stanowi ostrzeżenie i zmusza do refleksji nad powodami prawego postępowania.

Konsekwencją zaangażowania (lub braku zaangażowania) w działania społeczne jest postrzeganie przedsiębiorstwa przez członków danej społeczności. W badaniach naukowych podkreśla się, że społeczny odbiór działań podejmowanych przez przedsiębiorstwo zależy w dużej mierze od liderów przedsiębiorstw, ponieważ oni powinni służyć dobrym przykładem⁹. Oba wymienione w pracy przypadki, Enronu i Bernarda Madoffa, potwierdzają tezę, że pracownicy często kopiują zachowania członków organów zarządzających, do których należą również przedstawiciele służb finansowych jednostki¹⁰. Badania wykazały również¹¹, że jeżeli pracownicy mogą obserwować etyczne zachowania przełożonych oraz dzielą przyjęte normy etyczne, to będą czuli się współodpowiedzialni za powodzenie jednostki, co zmotywuje ich do czynnego udziału w życiu przedsiębiorstwa¹².

Również postrzeganie jednostki przez jej inwestorów, jako podmiotu z przyszłością, może przełożyć się na wymierne korzyści finansowe w postaci zwiększenia zaangażowania kapitału. Także relacje z kontrahentami nie mają wyłącznie finansowego aspektu. Sposób postrzegania jednostki przez dostawców, odbiorców, a także konkurencję (często kreowany przez media¹³) ma znaczenie dla kształtowania wzajemnych relacji, co w perspektywie długoterminowej przekłada się na powodzenie lub niepowodzenie biznesowe podmiotu¹⁴. Postrzeganie jednostki jako podmiotu uwzględniającego potrzeby zarówno pracowników, jak i kontrahentów z pewnością służy budowaniu relacji partnerskich.

⁹ M. Tahla, A. Sallehuddin, *An Appraisal of CEO Rewards and Companies Performance*, „Business Research Yearbook: Global Business Perspectives” 2007, s. 359-364; G. Palazzo, *Organizational Integrity – Understanding the Dimensions of Ethical and Unethical Behavior in Corporations*, w: *Corporate Ethics and Corporate Governance*, red. W. Ch. Zimmerli, K. Richter, M. Holzinger, Springer 2007, s. 113-128.

¹⁰ R. R. Sims, J. Brinkmann, wyd. cyt., s. 249.

¹¹ A. Tencati, F. Perrini, S. Pogutz, *New Tools to Foster Corporate Socially Responsible Behavior*, „Journal of Business Ethics” 2004, nr 53, Kulwer Academic Publisher, s. 173-190; A. Scherer, G. Palazzo, D. Baumann, *Global Public Rules and Citizenship Rights: A New Responsibility of Private Business Firms?*, w: *Corporate Ethics and Corporate Governance*, s. 309-326.

¹² S. Toor, G. Ofori, *Ethical Leadership: Examining the Relationship with Full Ranga Leadership Model, Employee Outcomes, and Organizational Culture*, „Journal of Business Ethics” 2009, DOI 10.1007/s10551-009-0059-3.

¹³ J. Vanhamme, B. Grobben, „*Too Good to be True!*” *The Effectiveness of CSR History in Countering Negative Publicity*, „Journal of Business Ethics” 2008, DOI: 10.1007/s10551-008-9731-2.

¹⁴ T. R. Harting, S. S. Harmeling, S. Vankataraman, *Innovative Stakeholder Relations: When „Ethics Pays” (And When It Doesn't)*, „Business Ethics Quarterly” 2006, nr 16, s. 43-68.

W literaturze wskazuje się kilka miar¹⁵, za pomocą których społeczeństwo ocenia działania społeczne przedsiębiorstw. Jedną z nich jest ocena efektów ekonomicznych prowadzonej działalności w postaci zysku, inną postępowanie zgodne z prawem, w tym nieunikanie opodatkowania. Wymienione w pracy przypadki wykrytych oszustw potwierdzają, że wskazane sposoby oceny przedsiębiorstw nie są pustymi sloganami.

Jednak współczesne społeczeństwa nie poprzestają na ocenie działalności podmiotu tylko na podstawie dwóch miar. Traktowanie przedsiębiorstwa jako pełnego członka społeczności skutkuje również oceną jego zaangażowania w życie społeczności, które może być realizowane np. poprzez zaangażowanie w działania proekologiczne lub dbałość o pracowników¹⁶.

2. Odpowiedzialność społeczna w sprawozdaniach finansowych

Otoczenie, w którym działa jednostka, może być różnie definiowane, ale w dobie globalizacji z całą pewnością trzeba je rozpatrywać szeroko. Stąd też prowadzenie rachunkowości w dobie globalizacji nie może być rozumiane tylko i wyłącznie jako zagadnienie dotyczące samego przedsiębiorstwa. Do przeanalizowania tematu etyki, poza światowymi skandalami ostatnich lat, skłania również rosnąca promocja standardów społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Coraz powszechniejsze jest przekonanie, że przedsiębiorstwa są ważnymi jednostkami, które oddziałują nie tylko na podmioty z nimi powiązane (do których zalicza się m.in. pracowników, kooperantów i konkurentów), ale również mogą wpływać na społeczeństwo, w którym prowadzą działalność. Z tych powodów współczesna rachunkowość i odpowiedzialność społeczna są ze sobą nierozzerwalnie związane. Oddziaływanie przedsiębiorstwa i społeczeństwa jest dwustronne: zarówno jednostka poprzez propagowanie zachowań, np. proekologicznych, może oddziaływać na społeczeństwo, w którym działa, jak i społeczeństwo w pewien sposób kształtuje jednostkę poprzez ludzi, którzy w nim pracują. Coraz częściej też podmioty w swoich sprawozdaniach finansowych umieszczają informacje o działaniach społecznie odpowiedzialnych, tworząc w ten sposób wizerunek jednostki społecznie odpowiedzialnej. Badania naukowe potwierdzają¹⁷, że zamieszczenie informacji w sprawozdaniu finansowym o relacjach z klientami, pracownikami i społecznością, w której podmiot prowadzi działalność, ma znaczenie dla inwestorów zarówno obecnych, jak i przyszłych. Społeczne aspekty prowadzenia działalności nazywane są „klejem społecznym trzymającym

¹⁵ G. Svensson, G. Wood, wyd. cyt., s. 303-322.

¹⁶ D. Koehn, *Integrity as a Business Asset*, „Journal of Business Ethics” 2005, nr 58, s. 125-136.

¹⁷ G. C. Benson, *Code of Ethics*, „Journal of Business Ethics” 1998, nr 8, s. 305-319; M. C. Branco, L. L. Rodrigues, *Factors Influencing Social Responsibility Disclosure by Portuguese Companies*, „Journal of business Ethics” 2008, nr 83, s. 685-701.

przedsiębiorstwo”¹⁸, który ewoluuje, tak jak zmienia się podmiot pod wpływem czynników zewnętrznych i wewnętrznych¹⁹. Ujawnianie informacji o działaniach prospołecznych w sprawozdaniach finansowych ma na celu także oddziaływanie na finansowe aspekty działalności jednostki. Informując o wartościowych aktywach niematerialnych, którymi dysponuje przedsiębiorstwo, a które powstały na skutek zachowań prospołecznych, można oczekiwać wzrostu zainteresowania inwestorów, ponieważ takie zachowania wciąż jeszcze wyróżniają jednostkę na tle jej konkurentów. Dodatkowo zaznaczenie w sprawozdaniu finansowym, że jednostka może czerpać w przyszłości korzyści ekonomiczne z obecnie poczynionych społecznie odpowiedzialnych działań, z całą pewnością będzie elementem pozytywnie oddziałującym na odbiór podmiotu przez użytkowników sprawozdań finansowych.

Osoby sporządzające sprawozdania finansowe powinny zatem informacje o społecznych zachowaniach traktować jako budowanie wizerunku i reputacji jednostki oraz informowanie otoczenia o prowadzeniu działalności na podstawie pewnych standardów zachowań etycznych. Współczesny rozwój przedsiębiorstw to nie tylko aspekty finansowe. Obecnie przez pojęcie zrównoważonego rozwoju rozumie się jednocześnie wymiar ekonomiczny, społeczny i ekologiczny. Wymienione aspekty, traktowane jako nierozzerwalne, stają się coraz częstszym elementem strategii biznesowych przedsiębiorstw międzynarodowych. Pomyślność firmy nie może funkcjonować bez²⁰:

- efektywności, czyli skutecznego postępowania,
- ekonomiczności, czyli roztropnego korzystania z zasobów, jakimi się dysponuje,
- etyczności, czyli postępowania odpowiedzialnego, sumiennego i w sposób zrównoważony.

Aspekt ekologiczny dotyczy rozsądnego korzystania ze środowiska naturalnego. Informowanie w sprawozdaniach finansowych o przedsięwzięciach proekologicznych i dbałości jednostki o zachowanie środowiska naturalnego dla przyszłych pokoleń również stanowić może element społecznej odpowiedzialności. Komisja Europejska opublikowała w 2001 r. Zieloną Księgę²¹, w której definiuje społeczną odpowiedzialność przedsiębiorstw jako dobrowolne włączanie czynników o charakterze ekologicznym i społecznym w działania przedsiębiorstwa oraz jako budowanie relacji z interesariuszami podmiotu. W wielu badaniach naukowych wykazano, że:

¹⁸ Ang. *The social glue holding a company together*. R. Serpa, *Creating a Candid Corporate Culture*, „Journal of Business Ethics” 1985, nr 4, s. 425-430.

¹⁹ J. A. Cohan, *I Didn't Know and I was Only Doing My Job: Has Corporate Governance Career Out of Control? A Case Study of Enron's Information Myopia*, „Journal of Business Ethics” 2002, nr 40, s. 275-299.

²⁰ W. Gasparski, *Wszyscy jesteśmy obywatelami...*, wykład wygłoszony z okazji Gali Filarów Polskiej Gospodarki 2008, dostępny na www.cebi.pl, data dostępu: styczeń 2010.

²¹ Green Paper, *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*, Commission of the European Communities, Bruksela, 18 lipca 2001.

- społeczne zaangażowanie przedsiębiorstwa jest opłacalne²²,
- dotychczas nie stwierdzono podwyższonych kosztów działalności podmiotu w związku ze zwiększeniem poziomu jego społecznej odpowiedzialności²³.

3. Zakończenie

Rola osób zajmujących się rachunkowością we współczesnych przedsiębiorstwach sprowadza się zatem nie tylko do przestrzegania prawa, ale powinna obejmować również propagowanie zachowań społecznej odpowiedzialności, włączanie przedsiębiorstwa do życia społecznego, co nierzadko jest traktowane jako wyznacznik prestiżu i pozycji w regionie oraz służyć może kształtowaniu długoterminowego wizerunku podmiotu²⁴. W szczególności dotyczy to sporządzania kalkulacji finansowych oraz podkreślania znaczenia określonych działań dla długookresowego kształtowania wizerunku przedsiębiorstwa i jego kondycji finansowej bądź, w razie konieczności, uświadamiania krótkowzroczności podejmowanych decyzji. Profesjonalne wykonywanie usług rachunkowości oznacza także przestrzeganie etyki wysokiej jakości, co rozumiane jest jako postępowanie odpowiedzialne, wolne od manipulacji finansowych oraz uwzględniające długoterminowe cele działalności przedsiębiorstwa w szeroko rozumianym otoczeniu.

Literatura

- Benson G. C., *Code of Ethics*, „Journal of Business Ethics” 1998, nr 8 s. 305-319.
- Branco M. C., Rodrigues L. L., *Factors Influencing Social Responsibility Disclosure by Portuguese Companies*, „Journal of Business Ethics” 2008, nr 83, s. 685-701.
- Burton B. K., Goldsby M., *The Golden Rule and Business Ethics: An Examination*, „Journal of Business Ethics” 2005, nr 56, s. 371-383.
- Cohan J. A., *I Didn't Know and I was Only Doing My Job: Has Corporate Governance Career Out of Control? A Case Study of Enron's Information Myopia*, „Journal of Business Ethics” 2002, nr 40, s. 275-299.
- Cohen J. R., Pant L. W., Sharp D. J., *A Methodological Note on Cross-Cultural Accounting Ethics Research*, „The International Journal of Accounting” 1996, nr 31, s. 55-66.

²² S. Knack, P. Keefer, *Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation*, „The Quarterly Journal of Economics” 1997, nr 112, s. 1251-1288.

²³ M. L. Pava, *Leading with meaning: Using covenantal leadership to build a better organization*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 62-63; za: F. Kass-Shraibman, H. H. Friedman, *Can Accountant Make the World a Better Place?*, „Business Research Yearbook: Global Business Perspectives” 2007, s. 376-378.

²⁴ Szerzej patrz: F. Kass-Shraibman, H. H. Friedman, wyd. cyt.

- Donaldson T. and Werhane P. H., 1993. *Ethical Issues in Business: A Philosophical Approach*. 4th ed. New York Englewood Cliffs, 1993.
- Ernst & Young, *Badanie dotyczące nieetycznych zachowań i nadużyć*, Doradztwo Biznesowe, maj 2006.
- Gasparski W., *Wszyscy jesteśmy obywatelami*, wykład wygłoszony z okazji Gali Filarów Polskiej Gospodarki 2008, dostępny na www.cebi.pl, data dostępu: styczeń 2010.
- Green Paper. *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*, Commission of the European Communities, Bruksela, 18 lipca 2001.
- Harting T. R., Harmeling S. S., Vankataraman S., *Innovative Stakeholder Relations: When „Ethics Pays” (And When It Doesn’t)*, „Business Ethics Quarterly” 2006, nr 16, s. 43-68.
- Hunt S. D., Rawls J. S., Horn P. W., *Understanding Ethical Decision Making: Why Do People’s Ethical Judgements Differ?*, Business Ethics Symposium, Denver, Stany Zjednoczone, październik 2003.
- Kass-Shraibman F., Friedman H. H., *Can Accountant Make the World a Better Place?*, „Business Research Yearbook: Global Business Perspectives” 2007, s. 376-380.
- Kidwell R. E. Jr., „Small” Lies, Big Trouble: *The Unfortunate Consequences of Resume Padding, from Janet Cooke to George O’Leary*, „Journal of Business Ethics” 2004, nr 51, s. 175-184.
- Knack S., Keefer P., *Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation*, „The Quarterly Journal of Economics” 1997, nr 112, s. 1251-1288.
- Koehn D., *Integrity as a Business Asset*, „Journal of Business Ethics” 2005, nr 58, s. 125-136.
- Lindgreen A., Swaen V., Maon F., *Introduction: Corporate Social Responsibility Implementation*, „Journal of Business Ethics” 2009, DOI: 10.1007/s10551-008-9732-1.
- McGee R. W., Smith S. R., *Ethics, Tax Evasion, Gender and Age: An Empirical Study of Utah Opinion*, Andreas School of Business Working Paper, Barry University, Floryda, Stany Zjednoczone, styczeń 2007.
- Palazzo G., *Organizational Integrity – Understanding the Dimensions of Ethical and Unethical Behavior in Corporations*, w: *Corporate Ethics and Corporate Governance*, red. Zimmerli W. Ch., Richter K., Holzinger M., Springer 2007, s. 113-128.
- Primeaux P., Le Veness F. P., *What is fair: Three Perspectives?*, „Journal of Ethics” 2009, nr 84, s. 89-102.
- Roxas M. L., Stoneback J. Y., *An Investigation of the Ethical Decision-Making Process Across Varying Cultures*, The International Journal of Accounting 1997, t. 32, s. 503-535.
- Scherer A., Palazzo G., Baumann D., *Global Public Rules and Citizenship Rights: A New Responsibility of Private Business Firms?* w: *Corporate Ethics and Corporate Governance*, red. Zimmerli W. Ch., Richter K., Holzinger M., Springer 2007, s. 309-326.
- Serpa R., *Creating a Candid Corporate Culture*, „Journal of Business Ethics” 1985, nr 4, s. 425-430.
- Sims R. R., Brinkmann J., *Enron Ethics (Or: Culture Matters More than Codes)*, „Journal of Business Ethics” 2003, nr 45, s. 249.
- Smith L. M., Smith K. T., Mulig E. V., *Application and Assesment of an Ethics Presentation for Accounting and Business Classes*, Journal of Business Ethics 2005, nr 61, s. 155.
- Srnka K. J., Gegez A. E., Arzova S. B., *Why Is It (Un-) ethical? Comparing Potential European Partners: A Western Christian an An Eastern Islamic Country – On Arguments*

- Used in Explaining Ethical Judgements*, „Journal of Business Ethics” 2007, tom 74, s. 10-118.
- Svensson G., Wood G., *A Model of Business Ethics*, „Journal of Business Ethics” 2008, nr 77, s. 303-322.
- Tahla M., Sallehuddin A., *An Appraisal of CEO Rewards and Companies Performance*, „Business Research Yearbook: Global Business Perspectives” 2007, s. 359-364.
- Tencati A., Perrini F., Pogutz S., *New Tools to Foster Corporate Socially Responsible Behavior*, „Journal of Business Ethics” 2004, nr 53, Kulwer Academic Publisher, s. 173-190.
- Toor S., Ofori G., *Ethical Leadership: Examining the Relationship with Full Ranga Leadership Model, Employee Outcomes, and Organizational Culture*, „Journal of Business Ethics” 2009, DOI 10.1007/s10551-009-0059-3.
- Vanhamme J., Grobbsen B., *“Too Good to be True! ” The Effectiveness of CSR History in Countering Negative Publicity*, „Journal of Business Ethics” 2008, DOI: 10.1007/s10551-008-9731-2.